

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 41

JULIA STANEK

<http://orcid.org/0000-0001-8022-2196>

Krakowska Akademia
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
jstane@juliastanek.pl

DOI: 10.35765/HP.2145

System Zaufania Społecznego jako współczesna odsłona polityki prawa¹

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest analiza ogólnych zasad funkcjonowania Systemu Zaufania Społecznego (SZS) w kontekście założeń koncepcji polityki prawa zaproponowanej przez Leona Petrażyckiego. Oparty na nowych technologiach System Zaufania Społecznego jest obecnie testowany i wdrażany przez władze Chińskiej Republiki Ludowej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Ideą działania Systemu Zaufania Społecznego jest zmiana lub modyfikacja zachowań obywateli oraz przedsiębiorców, które doprowadzą do utrwalenia pożądaných zachowań i eliminacji negatywnych społecznie postaw. W niniejszym tekście jest analizowane, czy SZS możemy uznać za współczesną odsłonę polityki prawa. W tym celu wykorzystano następujące metody: analizę historyczno-filozoficzną teorii Leona Petrażyckiego oraz analizę pojęciową i teoretyczną podstawowych założeń SZS.

PROCES WYWODU: W pierwszej części opracowania zostaną przedstawione podstawowe założenia koncepcji polityki prawa Leona Petrażyckiego. W dalszej części analizowane są zasady i sposoby działania SZS, w tym szczególną uwagę poświęcono rozważaniom odnośnie do statusu i natury norm postępowania weryfikowanych przez system, który został oparty na zaufaniu.

¹ Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2019/33/B/HS5/01521 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W wyniku przeprowadzonej analizy, SZS można uznać za współczesną próbę wcielenia założeń polityki prawa, w której są wykorzystane możliwości nowych technologii.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Dyskutowany sposób wykorzystania narzędzi technologicznych i informatycznych w celu opracowania systemów zbliżonych do SZS, w tym przyszła możliwość użycia w takim systemie sztucznej inteligencji, budzi wiele zastrzeżeń, z których najistotniejsze zostały wskazane w tekście.

SŁOWA KLUCZOWE:

polityka prawa, System Zaufania Społecznego, zaufanie,
Leon Petrażycki

Abstract

THE SOCIAL CREDIT SYSTEM AS A CONTEMPORARY
VERSION OF THE LEGAL POLICY

RESEARCH OBJECTIVE: The main goal of the article is to analyze the general principles of operating of the Social Credit System (SCS) in the context of the assumptions underlying the concept of the legal policy proposed by Leon Petrażycki. Based on new technologies the Social Credit System is currently tested and implemented by the government of the People's Republic of China.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: SCS is grounded on the idea that it can change or modify the behavior of citizens and entrepreneurs, and finally it will lead to the reinforcement of the desired behaviours and the elimination of socially negative attitudes. The key problem – whether the SCS can be considered as a modern version of legal policy – is analyzed in this text. To this purpose, the following research methods will be used: historical and philosophical analysis of Leon Petrażycki's theory, conceptual and theoretical analysis of the main assumptions of SCS.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Firstly the basic assumptions of Leon Petrażycki's legal policy concept are presented. Following that, the principles and methods of the SCS functioning are considered. Especially, the status and the characteristics of the rules of conduct verified by the system that is based on trustworthiness are closely examined.

RESEARCH RESULTS: As a result of the analysis, the SCS can be considered as a modern attempt to implement the assumptions of legal policy, in which the potential of new technologies is used.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The discussed way of using technological and IT tools to develop systems similar

to SCS, including the future possibility of implementing artificial intelligence in such system, raises many concerns, the most important of which are indicated in the text.

KEYWORDS:

legal policy, Social Credit System, trustworthiness,
Leon Petrażycki

WPROWADZENIE

„Zasady prawa powinny głęboko przeniknąć do ludzkich serc, struktur i zasad społecznych” – jest to jeden z celów, który został zawarty w nowym pięcioletnim (do 2025 r.) programie rozwoju Chińskiej Republiki Ludowej². Program ten zakłada m.in.: „przyspieszenie budowy systemu zaufania społecznego oraz zwiększenie ogólnego poziomu społecznej świadomości na temat szczerości i zaufania”, „wprowadzenie długofalowych mechanizmów budowania szczerości, kompleksowych systemów oceny zaufania dla całego społeczeństwa, ustanowienie i dopracowanie mechanizmów karania za brak zaufania” (Implementation Outline for the Construction of a Rule of Law Society (2020–2025)). Możemy w nim znaleźć wiele odwołań do zaufania i szczerości, a precyzyjniej ujmując – odwołań do oceny i sposobów karania za bycia niegodnym zaufania. Wszystkie wspomniane postulaty dotyczą kolejnego etapu rozwoju i wdrożenia tzw. Systemu Zaufania Społecznego. Od kilku lat SZS wzbudza ogromne zainteresowanie, a jednocześnie wywołuje fale porównań do orwellowskiej wizji społeczeństwa oraz obawy odnośnie do efektów jego wdrożenia. Pomimo tego, że system jest urzeczywistnieniem futurystycznych wizji społeczeństwa bazującego na naruszeniach praw człowieka, a przede wszystkim prywatności, zaskakującym jest to, iż cieszy się on stosunkowo wysokim poziomem akceptacji w społeczeństwie (Kostka and Antoine, 2019, Kostka, 2019).

2 Tłumaczenie na język angielski fragmentów *Implementation Outline for the Construction of a Rule of Law Society (2020–2025)* dostępne pod adresem: <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2020/12/07/implementation-outline-for-the-construction-of-a-rule-of-law-society-2020-2025-excerpts/> (dostęp: 30.07.2021). Tłumaczenie na język polski – Julia Stanek.

System Zaufania Społecznego został oparty na nowych technologiach, w tym zaawansowanych algorytmach, uczeniu maszynowym i analizie big-data (Zhang, 2020). Ma on na celu zmianę, modyfikację oraz utrwalenie pożądaných zachowań obywateli oraz przedsiębiorców. Podstawą działania systemu jest nagradzanie jednych zachowań oraz karanie innych. System ten obecnie testowany i wdrożony na wybranych obszarach Chin, docelowo powinien objąć całą ludność tego kraju. Ogólna idea działania SZS wydaje się zbieżna z założeniami polityki prawa, ale czy System Zaufania Społecznego możemy uznać za współczesną realizację polityki prawa? Odpowiedź na to pytanie zostanie sformułowana na podstawie analizy historyczno-filozoficznej teorii Leona Petrażyckiego oraz analizy pojęciowej i teoretycznej podstawowych założeń Systemu Zaufania Społecznego. W tym celu w pierwszej kolejności, po przedstawieniu koncepcji polityki prawa, zostaną zdefiniowane oraz przedstawione podstawowe zasady i sposoby działania systemu. W dalszej kolejności zostanie przeanalizowany status norm postępowania, weryfikowanych przez system oparty na zaufaniu.

IDEA POLITYKI PRAWA

Pojęcie i idea polityki prawa do dyskusji teoretyczno-prawnej została wprowadzona przez Leona Petrażyckiego (Petrażycki, 2002), którego prace były i nadal są przedmiotem analizy w literaturze polskiej (Podgórecki, 1971; Kojder, 2006; Bosiacki, 2017; Stanek, 2017; Motyka, 2018; Giaro, 2020 oraz wiele innych). Petrażycki wychodził z założenia, że w ramach psychologiczno-socjologicznego podejścia do prawa oraz jego motywacyjnego i wychowawczego oddziaływania należy stworzyć politykę prawa rozumianą jako nauka o przyszłym prawie. Prawie, które staje się jednym z kluczowych narzędzi rozwiązywania problemów społecznych.

W ujęciu Petrażyckiego główne zadania polityki prawa polegają, po pierwsze, na „racjonalnym kierowaniu indywidualnym i masowym postępowaniem za pomocą odpowiedniej prawnej motywacji”; po drugie, na „udoskonaleniu psychiki ludzkiej, na oczyszczeniu jej od złośliwych, antyspołecznych skłonności, na zaszczepianiu i wzmacnianiu przeciwnych skłonności” (Petrażycki, 1985, s. 157).

Prawo w takim ujęciu jest instrumentem polityki społecznej. Koncepcja polityki prawa oparta jest na założeniu, że przemyślane oraz racjonalne prawo przyspiesza postęp moralny. Postęp rozumiany jest tu w bardzo szerokim znaczeniu jako rozwój moralny całego narodu, a nawet ludzkości. Aby było to jednak możliwe, sam system prawa powinien zostać oparty na zasadach państwa praworządnego, chroniącego podstawowe prawa obywateli. Tylko taki system jest bowiem w stanie zapewnić, że ukształtujemy obywatela we właściwym kierunku. Obywatela cechującego się „idealnym charakterem”, samodzielnego i przedsiębiorczego (Petrażycki, 2002, s. 106).

Koncepcja polityki prawa była rozwijana w ramach psychologicznej teorii prawa, a zatem bazuje na założeniu, że „prawo jest psychologicznym czynnikiem życia społecznego i działa psychologicznie” (Petrażycki, 1985, s. 157). Takiego rodzaju oddziaływanie nie tylko motywuje obywateli do określonych działań, ale ma też wpływ pedagogiczny. Oznacza to, że treść norm prawnych nadaje kierunek rozwoju psychicznego ludzi poprzez wzmacnianie bądź osłabianie ich określonych skłonności oraz cech charakteru.

Myśl przewodnia polityki prawa jako nauki jest niezwykle prosta – wprowadzając przepisy prawne musimy przewidywać, jakie skutki wywołają one w poszczególnych obszarach życia społecznego³. Domniemanie skutków staje się możliwe, jeżeli przyjmiemy doświadczalnie-psychologiczną metodologię badawczą (Petrażycki, 1985, s. 153). Podejście to jest zakorzenione w psychologicznej teorii prawa, w której autor dowodzi, że jedynie zmiana perspektywy i przyjęcie innej metody badawczej pozwoli na prawdziwie naukowe poznanie prawa. Warto zaznaczyć, że jednym z głównych postulatów Petrażyckiego była konieczność opracowania polityki prawa na podstawie psychologii, wynikająca z poznania sposobu oddziaływania prawa na psychikę obywateli oraz motywowania do zachowania zgodnego z prawem.

Wykorzystanie polityki prawa nie polega jednak na wprowadzeniu dowolnych zmian prawnych, nawet jeżeli wydają się korzystne

3 „Istota zagadnień polityki prawa polega na uzasadnionym przewidywaniu następstw, jakich spodziewać się należy w razie wprowadzenia pewnych przepisów prawa oraz na opracowaniu zasad, których wprowadzenie do systemu prawa obowiązującego wywołałoby pewne pożądane skutki” (Petrażycki, 1959, s. 13).

dla rozwoju społeczeństwa. Zmiany te – aby wywołać zakładany cel – powinny współgrać z poziomem rozwoju społecznego, kultury prawnej danego społeczeństwa. Tylko znajomość psychologicznej natury prawa i kultury prawnej otwiera drogę do wytypowania najbardziej skutecznych środków pedagogiki społecznej (Gins, 1931). Prawo powinno zmieniać się w momencie, gdy jego dotychczasowy cel wychowawczy został osiągnięty. Mając na względzie zmiany, które wniosło do społeczeństwa i wpływ na jego rozwój, dotychczasowe prawo należy zastąpić nowym, uwzględniającym nowe cele wychowawcze. Takie podejście warunkuje konieczność istnienia lub przyjęcia wspólnego celu – ideału społecznego, do którego dąży ludzkość. Prawo musi być realnym narzędziem pozwalającym na osiągnięcie tego celu. Zdefiniowanie celu, z oczywistych względów, nie jest łatwe. Cel ostateczny – ideał społeczeństwa – można różnie postrzegać, m.in. jako zwiększanie przyjemności, solidarność itp. W przypadku autora omawianej koncepcji celem i główną ideą polityki prawa jest zapanowanie tzw. czynnej miłości. Ujmuje to w następujący sposób: „najwyższe dobro, do którego powinniśmy dążyć w dziedzinie polityki w ogóle i polityki prawa w szczególności – to rozwój moralny człowieka, zapanowanie wysokiej rozumnej etyki wśród ludzkości, mianowicie ideału miłości” (Petrażycki, 1985, s. 331).

Założenia polityki prawa można sprowadzić do następujących twierdzeń. Po pierwsze, jesteśmy w stanie określić, na jakim poziomie jest rozwój danego społeczeństwa i jego kultury prawnej. Po drugie, możemy określić pożądaný stan społeczeństwa – ideał, do którego będziemy dążyć. Po trzecie, możliwe jest poznanie wpływu, który wywiera prawo na zachowanie ludzi (w omawianej wersji – wpływu wywieranego na psychikę jednostek). Po czwarte, jesteśmy w stanie określić, jakie normy prawne i jakie sposoby wpływu są konieczne do tego, aby przybliżyć społeczeństwo do ideału. Każdy z powyższych punktów można zakwestionować, ale krytyka tej koncepcji nie jest celem niniejszego tekstu, tylko wskazanie nowej, współczesnej wersji polityki prawa.

Nowa odsłona polityki prawa staje się możliwa dzięki rozwojowi nowych technologii, w tym zaawansowanych algorytmów automatycznie podejmujących decyzje, uczeniu maszynowym oraz analizie big-data itd. Jak słusznie zauważa się w literaturze:

dla projektowania nowoczesnych polityk publicznych nie wystarczy łączenie wiedzy z obszaru ekonomii, politologii, prawa, psychologii społecznej, socjologii i tzw. nauk sektorowych, ale ma miejsce nakaz uwzględniania osiągnięć technologii cybernetycznej, która zaczęła „inteligentnie” decydować o przyszłości społeczeństw. (Oniszczyk, 2019, s. 125).

Podstawowa różnica polega na tym, że wykorzystanie nowych narzędzi daje możliwości z niespotykaną wcześniej precyzją i pozwala na wyjątkową skalę gromadzić informacje o zachowaniu obywateli oraz monitorować, jak wprowadzane reguły postępowania wpływają na zachowanie jednostek w społeczeństwie, egzekwować postępowanie zgodne z ustanowionymi regułami, a ostatecznie także karać za ich naruszenie. Powstanie systemu, który będzie łączył wszystkie dostępne informacje o obywatelach i na tej podstawie dokonywał oceny ich zachowań oraz klasyfikacji, jest nie tylko możliwe do wyobrażenia, lecz wkrótce będzie realnie, technicznie możliwe. Już teraz możemy gromadzić wiele danych i je przetwarzać. Kwestią czasu pozostaje, kiedy taki system powstanie. W tym kierunku drogę torują Chiny.

SYSTEM ZAUFANIA SPOŁECZNEGO

Nieograniczony przez regulację prawne chroniące prywatność i dane osobowe obywateli powstał projekt nazwany Systemem Zaufania Społecznego – z języka chińskiego ‘shehui xinyong’ (社会信用). Chiński odpowiednik wyrazu ‘zaufanie’ (‘xinyong’, 信用) odwołuje się do wielu wartości moralnych, m.in. takich jak być godnym zaufania, postępować zgodnie z normami moralnymi, być uczciwym i przyzwoitym (Dai, 2020).

Prace nad wdrożeniem systemu rozpoczęły się w 2014 roku, a skala przedsięwzięcia jest kolosalna. System ma stać się potężnym narzędziem socjotechnicznym, które pozwoli na ewaluację, zarządzanie i kontrolowanie postępowania obywateli, osób prawnych i innych podmiotów. Wiąże on ogromne publiczne i prywatne zbiory danych z oceną finansowych i społecznych zachowań jednostek lub organizacji (Bartosiewicz, 2020). Ma na celu zmianę (modyfikację) postępowania i utrwalenie pożądaných zachowań obywateli oraz

przedsiębiorców, a ostatecznie ma doprowadzić do powstania społeczeństwa o wysokim poziomie zaufania, które nagradza osoby fizyczne i prawne za przestrzeganie prawa.

Powszechnie określany jako system, w obecnej wersji jest złożony głównie z trzech niezależnych, lecz powiązanych elementów (Sithigh, Siems, 2019, s. 12–16). Pierwszym i zarazem najdłużej funkcjonującym jest ogólnochiński system „czarnych list”. Inicjatorem w tym zakresie był Najwyższy Sąd Ludowy, który uruchomił pierwszy ogólnokrajowy program „czarnej listy”, na której umieszczano podmioty, które zawiodły zaufanie poprzez niezastosowanie się do wyroków sądowych (Dai, 2020, s. 39–40). Obecnie system jest rozbudowany, a dostęp do „czarnych list” jest publiczny (np. na rządowych stronach internetowych, nazwiska i wizerunek osób wyświetlane są na ekranach znajdujących się na fasadach budynków) i obejmuje podmioty, które nie przestrzegały prawa. Dodatkowo osoby znajdujące się na „czarnych listach” są włączane do tzw. ujednoczonego systemu karania (ang. *The Joint Punishment System*). Zgodnie z zasadą deklarowaną przez chińskie władze: „gdy raz okażesz się niegodnym zaufania, restrykcje powinny być stosowane wszędzie” (ang. *Once proven untrustworthy, restrictions should apply everywhere*) (Drinhausen and Brussee, 2021). Zatem podmiot włączony do Ujednoczonego Systemu Karania spotyka wiele dokuczliwych sankcji, takich jak zakaz latania samolotami lub poruszania się kolejami szybkiego ruchu, utrudnienia w dostępie do środków zgromadzonych na koncie w celu kupna samochodu lub innych towarów luksusowych (Sithigh, Siems, 2019). Pewny rodzaj przeciwwagi do „czarnych list” stanowią „czerwone listy”, na których umieszczane są nazwiska obywateli oraz inne podmioty, których zachowanie jest szczególnie „uczciwe i godne zaufania” i zasługuje na wyróżnienie.

Drugą składową SZS są lokalne rankingi społeczne. Obecnie funkcjonują one jako eksperymentalnie projekty pilotażowe, uruchomione w ponad czterdziestu wybranych miastach. W celu zilustrowania sposobu działania tych projektów można przywołać przykład Rongcheng, miasta w prowincji Szantung. W tym projekcie każdy mieszkaniec otrzymał na początek 1000 punktów. W zależności od bieżącej liczby punktów można zostać przyporządkowanym do kategorii od „A” do „D”. Obywatele, którzy uzyskali ponad 1050 punktów, są uznawani za wzorowych obywateli i są umieszczani na „czerwonych listach”,

a ci którzy są na przeciwnym krańcu skali (poniżej 599 punktów) – na „czarnych listach” (Wong, Dobson, 2019). Punkty można stracić, podejmując działania oceniane jako negatywne (np. naruszenie przepisów ruchu drogowego), ale też zyskiwać jako gratyfikację za pozytywne zachowania (np. pomoc sąsiadom, opieka nad osobami w podeszłym wieku). Posiadanie kategorii „A” ułatwia kontakty obywateli z władzami publicznymi, natomiast niski ranking może je znacznie utrudniać, a nawet całkowicie uniemożliwić uzyskania świadczeń opieki społecznej, licencji lub zezwolenia (Sithigh, Siems, 2019).

Ostatnim wskazywanym elementem systemu są rankingi wiarygodności tworzone przez chińskie instytucje finansowe. Najszerzej działającym jest Sesame Credit, który ocenia wiarygodność kredytową osób fizycznych i prawnych, nadając im punkty w przedziale od 350 do 950. Użytkownicy są oceniani pod kątem: indywidualnej historii płatności, długości historii kredytowej, informacji personalnych, zachowania oraz preferencji, a także relacji interpersonalnych. Choć kryteria oceny są znane, to sposób przetwarzania tych danych i zasady działania algorytmów, które dokonują oceny nie jest jawny. Od liczby punktów uzyskanych w rankingu uzależniany jest dostęp do wielu udogodnień, takich jak brak kaucji za wynajęcie mieszkania, depozyt za wynajęcie samochodu, a także pierwszeństwo przy odprawach lotniczych (Sithigh, Siems, 2019).

W dotychczasowej wersji SZS jest daleki jeszcze od wizji centralnego sterowania oraz połączenia zbiorów informacji o obywatelach i innych podmiotach, raczej może być określany jako „system systemów” (Drinhausen and Brussee, 2021, s. 3). Choć jednolity system nie istnieje, jego powstanie z pewnością jest możliwe, a nawet pewne. Zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę założenia programu powołanego na wstępie, tzn. że wkrótce SZS ma stać się zintegrowanym systemem, który będzie efektywnie wspierać „budowę państwa prawa” w Chinach (Implementation Outline for the Construction of a Rule of Law Society (2020–2025)).

Rozwój i wdrożenie SZS pozostaje pod kontrolą partii rządzącej, a samo jego funkcjonowanie, w szczególności na ogólnopaństwowym poziomie, wiąże się z wieloma dość oczywistymi zagrożeniami (m.in. nadużywaniem systemu dla celów politycznych, cenzurą, inwigilacją obywateli, naruszeniem praw człowieka, dyskryminacją i wielu innymi) (Chen, Lin, and Liu, 2018, Drinhausen and Brussee, 2021).

Rozważmy jednakże SZS z bardziej ogólnej perspektywy, abstrahując od możliwych negatywnych scenariuszy wykorzystania tego potężnego narzędzia przez władze totalitarne. Przyjrzymy się celowi i sposobie funkcjonowania SZS jako zunifikowanego systemu opartego na zaufaniu w kontekście polityki prawa.

POLITYKA PRAWA A SYSTEM ZAUFANIA SPOŁECZNEGO

W tym krótkim opracowaniu nie sposób szczegółowo porównać zasad działania Systemu Zaufania Społecznego z założeniami polityki prawa Petrażyckiego. Byłoby to zresztą trudnym zadaniem z wielu względów, choćby fundamentalnych różnic w kulturze i tradycji prawnej oraz odmiennych systemów wartości. Oczywiście jest także, że zarówno realia funkcjonowania chińskiego społeczeństwa w reżimie totalitarnym w XXI wieku znacznie różnią się od sytuacji analizowanej przez Petrażyckiego na początku XX w warunkach rozwijającej się demokracji w Rosji. Niezależnie jednak od tych różnic, w szerszej perspektywie możemy uznać, że SZS jest współczesną, opartą na nowoczesnych technologiach, odśloną założeń polityki prawa. Podejścia te łączy edukacyjny aspekt prawa oraz dostrzeżenie jego motywacyjnego znaczenia. Podkreślenia wymaga, że SZS w kontekście założeń polityki prawa ma stosunkowo ograniczony charakter. Spójrzmy jednak na dwie kluczowe kwestie w ramach analizowanych podejść – celu oraz sposobu funkcjonowania.

Otóż głównym celem polityki prawa Petrażyckiego jest tworzenia takiego prawa, które będzie kształtować społeczeństwo w kierunku określonego ideału (tzw. ideału miłości). Ważne przy tym jest, że Petrażycki zakładał, iż rozwój społeczeństwa zawsze zmierza do ideału społecznego, a drogą motywacji prawnej przyspieszamy jego osiągnięcie. Ostatecznie – pod wpływem tej praktycznej nauki, polityki prawa – powstaną społeczeństwa cechujące się solidarnością i wysokim rozwojem moralnym. Zresztą w dłuższej perspektywie efekt ten osiągnie cała ludzkość, zgodnie z tezą o postępie społecznym (Zyzik, 2015). Warto podkreślić, że w analizowanym kontekście Petrażycki nie odwołuje się ani do zaufania, ani do warunku „bycia

godnym zaufania”. Praktyczna realizacja postulatów polityki prawa dąży do bardzo ogólnego i wieloaspektowego celu – ideału społecznego, ideału miłości.

Z tej perspektywy cel SZS jest znacznie węższy, ograniczony jedynie do pewnych aspektów, które są elementem ideału społecznego Petrażyckiego. W SZS podstawową wartością jest zaufanie, które – biorąc pod uwagę chiński odpowiednik tego słowa – jest połączone znaczeniowo z uczciwością. Zasadniczym deklarowanym celem jest budowa społeczeństwa, w którym panuje wysoki poziom zaufania. Zazwyczaj uznaje się, że w społeczeństwach cechujących się wysokim poziomem zaufania więzy społeczne są silniejsze, kraje zaś, w których dominuje zaufanie, są gospodarczo bardziej stabilne i rozwinięte (Knack and Keefer, 1997, Bjørnskov, 2012). Niewątpliwie zaufanie odgrywa istotną rolę w każdym systemie społecznym, ale też przekłada się na kształt regulacji prawnych. W polskim systemie prawnym mamy szereg instytucji odwołujących się do zaufania (m.in. wotum zaufania, zawody zaufania publicznego), ale też na bardziej fundamentalnym poziomie – w Konstytucji została zawarta zasada zaufania do państwa i prawa. Wynika ona z art. 2 Konstytucji RP, tj. koncepcji demokratycznego państwa prawnego. Zasada ta opiera się na założeniu, że organy władzy publicznej powinny działać w sposób lojalny i uczciwy względem jednostki, wywołujący w niej poczucie stabilności i bezpieczeństwa prawnego, a więc budzący zaufanie. W porównaniu do założeń SZS ciężar wzbudzenia zaufania nie spoczywa na obywatelach oraz innych podmiotach, lecz na władzy publicznej oraz instytucjach publicznych. Podstawą SZS jest nie to, że władza czy też sam system ma budzić zaufanie obywateli, ale to, że to obywatel musi uzyskać i utrzymać określony poziom zaufania, wykazać swoją lojalność względem państwa. Wątpliwe jest jednak to, czy aby doprowadzić do powstania społeczeństwa wysokiego zaufania, wystarczy oceniać zachowanie pod kątem kryterium „bycia godnym zaufania”, które w pewnym sensie staje się normą prawną, kontrolowaną i egzekwowaną. Czy na wstępie nie jest konieczne, aby sam wymagający od podmiotów wykazania „bycia godnym zaufania” także wzbudzał zaufania?

Samo zaufanie można rozpatrywać przynajmniej z kilku różnych perspektyw (Simon, 2020): jako podstawę zachowań ryzykownych

(Jones, 1999, Das and Teng, 2004), kooperacji (Dimock, 2020) lub kapitału społecznego (Sztompka, 2007, Putnam 1995).

Jeden z najczęściej powoływanych punktów widzenia do problemu zaufania odwołuje się do aspektu motywacyjnego. Russell Hardin przez pryzmat teorii racjonalnego wyboru uznaje, że zaufanie zależy od pewnych oczekiwań odnośnie do zachowania osoby, której ufamy (Hardin, 2002). Oczekiwania te powstają w wyniku racjonalnej oceny motywacji osoby, którą darzymy zaufaniem. Jest to tzw. koncepcja „zawierających się korzyści” (ang. *encapsulated interest*). Skądinąd motywacja w przypadku zaufania jest postrzegana różnie, np. w kategoriach zobowiązania moralnego, obowiązku, korzyści własnej, wartości moralnej oraz wiele innych (McLeod, 2002). Zgodnie z nią „zaufanie powstaje wówczas, gdy powiernik tego zaufania z jakichś powodów bierze w swoim działaniu pod uwagę interesy rozporządzającego zaufaniem” (Hardin 2002, s. 1).

Zaufanie jest nierozłącznie powiązane z wiedzą, informacją na temat osoby, której ufamy, w sytuacji, w której musimy zaufać. Wiedza, a w zasadzie pewien poziom niewiedzy, jest konieczny, abyśmy mogli mówić o zaufaniu. Posiadanie bowiem pełnej wiedzy eliminuje konieczność powstania zaufania. Jednocześnie brak jakiegokolwiek informacji skutkuje tym, że nie jest możliwe pojawienie się zaufania (Quere, 2001).

Każda sytuacja, w której pojawia się zaufanie, jest związana z pewnym rodzajem niepewności, ryzyka. Gdy musimy zaufać, nie mając pełnej wiedzy, zawsze podejmujemy ryzyko, że ten komu ufamy zawiedzie nasze zaufanie. Ten aspekt zaufania został szczególnie uwzględniony w teorii Niklasa Luhmanna. W jego podejściu zaufanie pozwala na zredukowanie złożoności świata (Luhmann, 1979). Złożoności, która wynika z wolności innych podmiotów, z którymi wchodzimy w różne interakcje. Z tej perspektywy zaufanie pozwala dokonać wyboru w przypadku, gdy przyszłość nie jest pewna.

Mając na względzie istotę zaufania, podstawowa wątpliwość polega na tym, czy jesteśmy w stanie zwiększyć zaufanie w społeczeństwie poprzez wprowadzanie kar i nagród w zależności od wykazania, czy jesteśmy godni zaufania, czy też nie. Zakładając, że działanie takiego systemu będzie skutecznie motywować (abstrahując od źródeł tej motywacji) do podjęcia zachowań zgodnych

z regułami, to rodzi się pytanie – czy faktycznie doprowadzi do zmian postaw moralnych? Wiąże się to także z kolejnym istotnym aspektem różnicującym podejście zaproponowane przez Petrażyckiego a realizowane przez SZS, tj. w jaki sposób osiągniemy zakładany cel.

W ramach polityki prawa przyjęto, że jedynie przyśpieszamy osiągnięcie ideału społecznego. Wynikało to z założenia, że prawo powinno stwarzać warunki do społecznie akceptowalnych, etycznie przyciągających zachowań. Wykorzystując motywację prawną jedynie wzmacniamy istniejące postawy moralne w społeczeństwie i eliminujemy antyspołeczne zachowania. W tym zakresie zależność pomiędzy prawem a SZS nie jest przejrzysta, przynajmniej na obecnym etapie funkcjonowania systemu (von Bloomberg, 2020). Niektórzy uznają, że rolą SZS jest jedynie wzmacnianie działania norm prawnych, co powoduje, że egzekwowanie zachowania zgodnego z normą jest możliwe i skuteczne (Dai, 2020, s. 39). Każde naruszenie ustanowionych przepisów prawnych wiąże się nie tylko z sankcjami ustanowionymi przez prawo, ale też z tymi, które przewidziane są przez SZS. Dla przykładu, naruszenie porządku w transporcie publicznym z jednej strony powoduje obciążenie osoby karą administracyjną. Z drugiej strony, uznanie za niegodnej zaufania wiąże się z sankcją opartą na SCS (np. zakazem korzystania z kolei szybkiego ruchu). W konsekwencji spod oceny prawnej wymyka się znacznie mniej zachowań. Nie wyczerpuje to jednak istoty działania systemu, który powoduje ingerencję w sferę, która nie była w ogóle dotychczas regulowana. System Zaufania Społecznego ma na celu nie tylko wspomaganie przestrzegania prawa, ale przede wszystkim ma wpływać na zmianę postaw społecznych, norm moralnych. W ramach systemu oceniane zostaje bowiem zachowanie, które dotychczas nie tylko nie podlegało instytucjonalnej ocenie, ale też nie wiązało się z możliwymi sankcjami. Ocena oparta jest na kryterium zaufania/braku zaufania. To co jest antyspołecznym zachowaniem zostaje zdefiniowane przez władze publiczne. W takim ujęciu przesuwamy granicę tego, co podlega prawnej ocenie, i zmieniamy przy okazji również rozumienie normy prawnej. Zaufanie jako norma społeczna staje się normą postępowania, która nie tylko jest sprawdzana w ramach systemu, ale też sankcjonowana.

Dodatkowo założenia SZS budzą zastrzeżenia odnośnie do zasadności i skutków karania i nagradzania za określone wybory moralne. Istotnym problemem pozostaje to, czy przestrzeganie zasad ustanawianych przez SZS jedynie w celu uniknięcia negatywnych konsekwencji zmienia postawy społeczne? Czy otrzymywanie nagrody za bycie godnym zaufania, bycie uczciwym nie wpływa negatywnie na wartość moralną wynikającą z bycia godnym zaufania? (Engelmann i in., 2019). Zwłaszcza zastanawia, czy długofalowy skutek działania takiego systemu będzie zbieżny z obecnie zakładanym. Czy faktycznie wpłynie na edukację społeczeństwa i jego rozwój w kierunku zwiększenia zaufania? Czy być może wręcz odwrotnie – doprowadzi do marginalizacji pewnych wartości moralnych, do przekształcenia, zredukowania wartości moralnych i społecznych do wartości rynkowych. Czy w konsekwencji zachowania moralne będą postrzegane przez pryzmat korzyści związanych z dobrą oceną uzyskaną w systemie?

UWAGI KOŃCOWE

System Zaufania Społecznego można postrzegać jako eksperyment społeczny przeprowadzany na szeroką skalę. Eksperyment, którego wyniki będą miały wpływ nie tylko na obywateli oraz przedsiębiorców Chińskiej Republiki Ludowej. Analogiczne systemy zapewne powstaną też w innych krajach i wkrótce mogą stać się narzędziem, które skutecznie będzie wspierać realizację celów prawa. Niemniej jednak taki sposób wykorzystania narzędzi technicznych i informatycznych budzi wiele zastrzeżeń.

Wybiegając w przyszłość możemy przewidzieć, że kwestią czasu jest oparcie SZS na sztucznej inteligencji (SI). Z pewnością może to zrewolucjonizować podejście do polityki prawa w sposób obecnie trudny do wyobrażenia. Pierwsze kroki w tym kierunku już są podejmowane przez kraje unijne. Problem wpływu SI oraz dostosowania przepisów prawnych tak, aby likwidować i zapobiegać zagrożeniom związanym z SI pojawia się nie tylko w dyskusjach polityczno-prawnych, ale doczekał się pierwszych ram, czy raczej propozycji ram, prawnych. Komisja Europejska przedstawiła propozycję regulacji prawnych dotyczących SI, w których znalazły się

też odwołania do systemów używanych do oceny wiarygodności oraz zachowania osób fizycznych. W przedstawionym dokumencie uznano, że takie systemy powinny zostać zabronione⁴. Niewątpliwie jest to dopiero początek mierzenia się z problemem wykorzystania sztucznej inteligencji. Czy zgromadzenia ogromnej ilości danych na temat funkcjonowania społeczeństwa oraz możliwość ich analizy, uwzględniającej wiele czynników, pozwoli na wyznaczenie celów prawa oraz wskazanie odpowiednich narzędzi do ich realizacji? Można mieć wątpliwości, zwłaszcza że taki system oparty na SI będzie zapewne znacznie lepiej potrafił oszacować skutki społeczne wprowadzonych zmian. W tym kontekście pojawia się znacznie więcej pytań aniżeli odpowiedzi: czy taki system sam wyznaczy cele? Czy zaprojektuje przepisy prawne i będzie monitorował, w jaki sposób są przestrzegane? Jaka będzie rola polityków oraz władzy publicznej w takim systemie? Czy będziemy zmierzać w kierunku predykcyjnego modelu prawa i polityki? Pytania te na razie pozostają bez odpowiedzi, ale musimy już teraz zastanowić się, w jaki sposób należy wykorzystać dotychczasowe możliwości techniczne tak, aby rzeczywiście zbliżyć społeczeństwo do ideału, a nie do antyutopijnych wizji.

BIBLIOGRAFIA

- Bartoszewicz, M. (2020). Chiński System Zaufania Społecznego. *Przegląd Geopolityczny*, 32, 58–67.
- Bjørnskov, C. (2012). How Does Social Trust Affect Economic Growth? *Southern Economic Journal*, 78(4), 1346–1368. <http://www.jstor.org/stable/41638856>
- Bosiacki, A. (2017). Wstęp. W L. Petrażycki, *Polityka prawa cywilnego i ekonomia polityczna*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Chen, YJ., Lin, CF., Liu, HW. (2018). 'Rule of Trust': The Power and Perils of China's Social Credit Megaproject. *Columbia Journal of Asian Law*, 32 (1), 1–36. DOI: 10.7916/cjal.v32i1.3369

4 Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. Dostępne pod adresem: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1623335154975&uri=CELEX%3A52021PC0206> (dostęp: 30.07.2021).

- Dai, X. (2020). Enforcing Law and Norms for Good Citizens: One View of China's Social Credit System Project. *Development*, 63(1), 38–43. DOI: 10.1057/s41301-020-00244-2
- Das, T.K., Teng, B.Sh. (2004). The Risk-Based View of Trust: A Conceptual Framework. *Journal of Business and Psychology*, 19 (1), 85–116.
- Dimock, S. (2020). Trust and Cooperation. W J. Simon. (Red.) (2020) *The Routledge Handbook of Trust and Philosophy* (s.160–174). New York: Routledge.
- Drinhausen, K., Brussee, V. (2021) China's Social Credit System in 2021: From fragmentation towards integration. MERICS. Report China Monitor, 3 March. <https://merics.org/en/report/chinas-social-credit-system-2021-fragmentation-towards-integration> (dostęp: 30.07.2021).
- Engelmann, S., Chen, M, Fischer, F., Kao, CY., Grossklags, J. (2019). Clear Sanctions, Vague Rewards: How China's Social Credit System Currently Defines „Good” and „Bad” Behavior. *FAT* '19: Proceedings of the Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, January, 69–78. DOI: 10.1145/3287560.3287585.
- Fukuyama, F. (1997). *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
- Giara, T. (red.) (2020). *Leon Petrażycki i współczesna nauka prawa*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Gins, G. (1931). *L.I. Petrażycki: charakteristika nauczynego twórczestwa*. Charbin: Izdatelstvo Birzevogo komiteta.
- Hardin, R. (2002). *Trust and trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hardin, R. (2009). *Zaufanie*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Jones, K. (1999). Second-Hand Moral Knowledge. *The Journal of Philosophy*, 96(2), 55–78. DOI: 10.2307/2564672.
- Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251–1288. <http://www.jstor.org/stable/2951271>
- Kojder, A. (2006), Idee społeczno-prawne Leona Petrażyckiego. W J. Mucha, W. Winclawski (Red.). *Klasyczna socjologia polska i jej współczesna recepcja*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kostka, G. (2019). China's social credit systems and public opinion: Explaining high levels of approval. *New Media & Society*, 21(7), 1565–1593. DOI: 10.1177/1461444819826402
- Kostka, G., Antoine, L. (2019). Fostering Model Citizenship: Behavioral Responses to China's Emerging Social Credit Systems. DOI: 10.2139/ssrn.3305724
- Luhmann, N. (1979). *Trust and Power: Two Works by Niklas Luhmann*. John Wiley and Sons.

- McLeod, C. (2020). Trust. W E.N. Zalta (Red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/trust> (dostęp: 30.07.2021).
- Motyka, K. (2018). Socjologia prawa. Od Petrażyckiego do Podgóreckiego. W W. Szymczak (Red.), *100 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Idee-teorie-badania* (s. 251–273). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Oniszczyk, J. (2019). Leon Petrażycki i rozwój nauk o politykach publicznych. *Zeszyty Naukowe KUL*, 62, 2 (246), 117–139.
- Petrażycki, L. (1985). *O nauce, prawie i moralności, pisma wybrane*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Petrażycki, L. (1959). *Wstęp do nauki prawa i moralności*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Petrażycki, L. (2002). *O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Podgórecki, A. (1971). *Zarys socjologii prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Putnam R. (1995). *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Quere, L. (2001). The Cognitive and Normative Structure of Trust. *Réseaux*, 108 (4), 125–152.
- Simon, J. (Red.) (2020) *The Routledge Handbook of Trust and Philosophy*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781315542294.
- Sithigh, D.M., Siems, M. (2019). The Chinese social credit system: A model for other countries?. *European University Institute of Law Research Paper*, 82(6), 1034–1071. DOI: 10.1111/1468-2230.12462.
- Stanek, J. (2017). *Rosyjski realizm prawny. Psychologiczno-socjologiczna szkoła prawa*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Sztompka P. (2007). *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- von Blomberg, M. (2020). The Social Credit System and China's Rule of Law. W O. Everling (Red.) *Social Credit Rating* (s. 111–137). Wiesbaden: Springer Gabler. DOI: 10.1007/978-3-658-29653-7_6
- Wong, K.L.X., Dobson, A.Sh. (2019). We're just data: Exploring China's social credit system in relation to digital platform ratings cultures in Westernised democracies. *Global Media and China*, 4 (2), 220–232.
- Wróblewski, J. (1989). *Zasady tworzenia prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe
- Zhang, Ch. (2020). Governing (through) trustworthiness: technologies of power and subjectification in China's social credit system. *Critical Asian Studies*, 52 (4), 565–588. DOI: 10.1080/14672715.2020.1822194.

Zyzik, R. (2015). Ideał społeczny w polityce prawa. Perspektywa ewolucyjna. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 60, 175–188.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>